

DEVESTERNIZACIJA ZNANJA

Syed Muhammed al-Naquib al-ATTAS

UVOD

U vrtlogu čovječanskog nereda kroza stoljeća javili su se mnogi izazovi, ali možda nijedan tako ozbiljan i destruktivan kao današnji izazov koji je izazvala civilizacija Zapada. Usudio bih se reći da je najveći izazov koji se potmulo javlja u našem dobu izazov znanja; ali to nije izazov protiv neznanja već izazov znanja kako ga razumijeva i čitavim Svijetom širi civilizacija Zapada; znanja čija priroda postaje problematična zbog toga što je ono izgubilo svoju istinsku svrhu nakon što je shvaćeno na jedan pogrešan i nepravedan način čime je izazvalo kaos u ljudskom životu umjesto da donese mir i pravdu; znanja koje pretendira da bude istinsko, a proizvodi konfuziju i skepticizam, koje sumnju i pretpostavku uzdiže na "naučnu" poziciju u metodologiji i koje sumnju posmatra kao eminentno validno epistemološko oruđe u traženju istine; znanja koje je, prvi put u ljudskoj historiji, izazvalo kaos u trima carstvima prirode: animalnom, biljnom i mineralnom. Čini mi se važnim naglasiti da znanje nije neutralno i da ono može biti natopljeno prirodom i sadržajem koji se samo nakaradno predstavljaju kao znanje. Ako se uzme kao cjelina - a to stoji kao činjenica - ne postoji istinsko znanje, već samo njegova interpretacija kroz prizmu, može

se reći, pogleda na svijet, intelektualnu viziju i psihološku percepciju civilizacije, koji danas igraju ključnu ulogu u njegovoj formulaciji i širenju. Ono što se formulira i širi jest znanje infuzirano karakterom i personalitetom date civilizacije - znanje prezentirano i preneseno kao znanje u takvome ruhu tako da se rijetko stapa sa istinskim, zbog čega ga drugi i nesvjesno *in toto* uzimaju za istinsko znanje *per se*. A šta su karakter i personalitet, suština i duh civilizacije Zapada koja je toliko transformirala i sebe i svijet, koja je svima koji su prihvatili njezinu interpretaciju znanja donijela kaos i koja je čovječanstvo dovela na ivicu katastrofe? Pod "civilizacijom Zapada" ja podrazumijevam civilizaciju koja je otvorila vrata historijskom stapanju kultura, filozofija, vrijednosti i aspiracija stare Grčke i Rima; njihovo miješanje sa judaizmom i kršćanstvom, njihov daljnji razvoj i uobličavanje koje su izvršili latinski, germanski, keltski i nordijski narodi. Od stare Grčke preuzeti su filozofijski i epistemološki elementi i osnove obrazovanja, etike i estetike; od Rima elementi prava, državnštva i vladavine; od judaizma i kršćanstva religijski elementi; od latinskih, germanskih, keltskih i nordijskih naroda njihov nezavisni i nacionalni duh i tradicionalne vrijednosti te razvoj i progres prirodnih i fizičkih nauka i tehnologije koju su oni, zajedno sa

slavenskim narodima, doveli do samog vrhunca moći. U tom fuzioniranju i islam je dao značajan doprinos ovoj civilizaciji u sferi nauke, u nepreglednom racionalnom i naučnom duhu, ali to znanje, racionalni i naučni duh bili su preinačeni i promijenjeni u skladu sa osnovnim zasadama zapadne kulture tako da su oni fuzionirani i zamiješani svim ostalim elementima koji su formirali karakter i personalitet ove civilizacije. To stapanje i miješanje bilo je takvo da je ovaj proces izazvao i proizveo karakteristični dualizam u svjetonazoru i vrijednostima zapadne kulture i civilizacije; dualizam koji se ne može rasplesti u harmonično jedinstvo zato što su ga oblikovale konfliktne ideje, vrijednosti, kulture, vjerovanja, filozofije, dogme, doktrine i teologije koje se sve zajedno reflektiraju na sveobuhvatnu dualističku vanjsku stvarnost i istinu koja je blokirana u ovoj očiglednoj bitki. Dualizam je ostao prisutan u svim aspektima zapadnjačkoga života i filozofije: spekulativnom, društvenom, političkom, kulturnom - baš kao što se, sa jednakom nemilosrdnošću, probio u zapadnjačku religiju. Taj dualizam je formuirao svoju viziju istine i stvarnosti - ne na osnovu objavljenog znanja i religijskog vjerovanja, nego prije na osnovu kulturne tradicije osnažene striktnim filozofijskim premisama koje se temelje na mišljenjima koja pripadaju uglavnom sekularnom životu. Taj se život usredsređuje na čovjeka kao fizički entitet i racionalnu životinju i oslanja se samo na čovjekov racionalni kapacitet, od koga traži da otkrije misterije čitave njegove okoline i teškoću egzistencije te da promisli rezultate spekulacija utemeljenih na takvim premisama njegovih etičkih i moralnih vrijednosti koje evoluiraju i prema kojima on uređuje čitav svoj život. Ovdje, u ovim filozofijskim spekulacijama, ne postoji sigurnost u smislu vjerske sigurnosti koja se temelji na objavljenom znanju, znanju kako se ono razumijeva i doživljava u islamu; ¹ zbog toga su ovo znanje i vrijednosti koji projektiraju pogled na svijet i usmjeravaju život takve civilizacije predmet stalnog preispitivanja i promjene.

Istraživački duh zapadne kulture i civilizacije proizveo je razočarenje u pogledu religije kako je ona shvaćena u ovoj civilizaciji. Vjera u onom smislu kako je mi shvatamo, kao *din*, nikada nije uhvatila korijen u ovoj civilizaciji, i to zbog njezina duha stalne promjene i slijepe odanosti samo ovom

svijetu, sekularnom životu i čovjeku te preokupacije ljudskom sekularnom, ovosvjetovnom sudbinom. Njezin istraživački duh, već u svome temelju, proizvodi stanje sumnje i unutarnje tenzije; ta unutarnja tenzija je rezultat sukoba konfliktnih elemenata i suprotstavljenih vrijednosti u trajnom dualizmu, a sumnja održava tu tenziju; i obrnuto: stanje unutarnje tenzije proizvodi nezasitu želju za potragom i otiskivanjem na stalno putovanje za otkrićima.

Nezasita potraga za novim i ovo putovanje su stalni zato što sumnja nikada ne uspijeva da prevalira, ono što se traži nikada ne može biti nađeno, a ono što je otkriveno nikada ne može zadovoljiti svoju pravu svrhu. To sve slično na žednog putnika koji u početku iskreno traži vodu znanja, ali kasnije, kada pronade ono što je možda tražio, on krene da iskuša svoj vrč sa solju sumnje - tako da njegova žed sada postaje nezasita, iako on pije neprestano; u tome pijenju voda ne može utažiti njegovu žed, on zaboravlja početnu i istinsku svrhu radi koje je krenuo u potragu za njom.

U takvoj shemi stvari, na fundamentalne istine vjere gleda se kao na puke teorije, ili su one ostavljene postrani zajedno sa ostalim beskorisnim iluzijama. Apsolutne vrijednosti se poriču, a one relativne se afirmiraju; ništa ne može biti sigurno osim sigurnosti da ništa nije sigurno. Logička posljedica takvog stava prema znanju, koje determinira pogled na svijet i koje je determinirano pogledom na svijet, jeste poricanje Boga i Ahireta, a afirmacija čovjeka i njegova svijeta. Čovjek je obogotvoren, a Bog je očovječen; ovaj svijet je postao jedina čovjekova preokupacija tako da je čak i ljudska besmrtnost učinjena konzistentnom sa trajanjem njegove vrste i kulture na ovom svijetu. Ono što se naziva "promjenom", "razvojem" i "progresom" u svim aspektima koji se tiču zapadne civilizacije povezano je sa rezultatom nezasite želje i trajnog putovanja koje potiču sumnja i unutarnja tenzija. Kontekst u kome se razumijevaju predstave promjene, razvoja i progresa uvijek je ovosvjetski, uvijek predstavljen u skladu sa materijalističkim pogledom na svijet koji se imenuje nekom od vrsta humanističkog egzistencijalizma. Duh zapadne kulture sam je sebe opisao kao prometejski; on je poput Kamijeva Sizifa, koji se uzaludno nada da je sve dobro. Rekoh *uzaludno se nada* da je sve dobro zato što sumnjam da sve može biti dobro i zbog toga što vjerujem da on nikada ne može biti istinski

sretan u tome stanju. Potraga za znanjem, poput napora da se izgura stijena sa dna na sami vrh planine, odakle je suđeno da se taj kamen uvijek iznova skotrlja, postaje vrsta ozbiljne *igre*, igre koja nikad ne prestaje i koja kao da skreće pažnju duha od tragedije nedokučivosti. Nije onda čudno što se u zapadnoj kulturi *tragedija* veliča kao jedna od najotmjenijih vrijednosti u *drami* ljudske egzistencije!

Pouzdanje u moći ljudskog razuma koji jedini čovjeka vodi kroz život; odavanje vrijednostima dualističke vizije stvarnosti i istine; afirmacija stvarnosti u njezinom aspektu stalnog iščezavanja egzistencije projektirane sekularnim pogledom na svijet; pristajanje na doktrinu humanizma; podražavanje navodno univerzalne drame i tragedije u duhovnom, transcendentalnom ili unutarnjem ljudskom životu, koji dramu i tragediju čini stvarnim i dominantnim elementom u ljudskoj prirodi i egzistenciji - ovi su elementi, uzeti u cjelini, po mome mišljenju, ono što konstituira supstancu, duh, karakter i personalitet zapadne kulture i civilizacije. To su elementi koji determiniraju da ova kultura i civilizacija modeliraju svoj koncept znanja i usmjeravaju njegov cilj, kao što i formuliraju njegove sadržaje i sistematiziraju njegovo rasprostriranje; tako da to znanje danas, sistematski rasprostranjeno čitavim Svijetom, nije nužno i *istinsko* znanje, nego je to ono znanje koje je natopljeno duhom i karakterom zapadne kulture i civilizacije, ispunjeno njezinim duhom i upregnuto u njegovu svrhu. Stoga ovi elementi moraju najprije biti identificirani, odvojeni i izolirani iz tkiva znanja kako bi ono moglo biti razlikovano od elemenata kojima je natopljeno - jer ti elementi i ono što je njima natopljeno ne predstavljaju znanje kao takvo, nego oni samo determiniraju karakterističnu formu u kojoj je to znanje izraženo, procijenjeno i interpretirano u skladu sa svrhom koja je upregnuta u svjetonazor zapadne civilizacije. Iz ovog proizlazi da će, posebno sa identifikacijom, izdvajanjem i izolacijom ovih elemenata iz tkiva znanja, bez sumnje doći do preinake konceptualnih formi, vrijednosti i interpretacije nekih sadržaja znanja kako se ono danas prezentira, ali i sama svrha, sistem razvoja i širenje kroz institucije učenja i sferu obrazovanja morat će biti preinačeni u skladu sa tim procesom. Nije teško braniti ono što se ovdje sugerira, naime da će *drugačija, alternativna* interpretacija znanja natopljena drugim konceptualnim

formama i vrijednostima biti uključena u drugačiju svrhu, što će se reflektirati na drugačiji pogled na svijet; ukoliko se to desi, onda, pod istom oznakom, ono što se formulira i širi kao znanje ne mora nužno da se reflektira i kao *istinsko* znanje. Ovo, dakle, ostaje da se vidi, jer se test istinskog znanja nalazi u samom čovjeku, u tome da on, alternativnom interpretacijom znanja, sazna(je) o sebi i svojoj konačnoj sudbini³ i na taj način dosegne svoju sreću;⁴ takvo će znanje, i pored nekih njegovih elemenata kojima je natopljeno i koji određuju karakter forme u kojoj je ono izraženo, procijenjeno i interpretirano u skladu sa svrhom upregnutom u neki posebni pogled na svijet, biti istinsko znanje; u traženju takvoga znanja ispunjava se svrha ljudskog saznavanja.

PRIRODA ČOVJEKA

Čovjek ima dualnu prirodu, on je i duša i tijelo, on je i fizičko i duhovno biće (*al-ruh*) (15:29; 23:12-14).⁵ Bog ga je podučio *imenima* (*al-asma'*) svega (2:31); mi smatramo da ovo označava *znanje* (*al'ilm*) o svemu (*al-ashya'*). Međutim ovo nije znanje o suštini (*dhat*) ili najdubljem dnu (*sirr*) stvari (*shay'*) kao takve, npr. o duhu (*al-ruh*), o čemu je Bog čovjeku odobrio samo *malo* znanja (17:85); ovdje se misli na znanje o akcidentalijama (sing. '*arad*') i atributima (sing. '*sifah*') koji su svojstveni onome što je osjetilno i inteligibilno, shvatljivo (*mahsusat* i *ma'qulat*) kako bi bilo moguće saznati odnose i razlike u postojanju među njima te razjasniti njihove prirode unutar ovih konteksta u jednom poretku stvari i kako bi se razbrali i razumjeli njihovi uzroci, upotreba i specifična pojedinačna svrha.

Čovjeku je isto tako podareno *znanje* (*ma'rifa*) o Bogu, o Njegovoj apsolutnoj Jednosti; o Bogu Koji je njegov istinski Stvoritelj i Gospodar (*Rabb*) i istinski Objekt obožavanja (*ilah*) (7:172; 3:18). Središte ovog znanja, i *al-'ilma* i *ma'rifeta*, u čovjeku je njegov duh ili duša (*al-nafs*), njegovo srce (*al-qalb*) i njegov intelekt (*al-'aql*). Na temelju činjenice da čovjek spoznaje (*'arafa*) Boga u Njegovoj apsolutnoj jednosti i kao svoga istinskog Stvoritelja i Gospodara, takvo znanje, kao i nužna stvarnost situacije koja iz njega slijedi, povezalo je čovjeka sa Ugovorom (*mithaq*, '*'ahd*') determiniranjem njegove svrhe, držanja i čina sa poštovanjem i prema njemu

samome i prema Bogu (*q.v.* 7:172 fol). Ovo 'vezivanje' i 'determiniranje' čovjeka Ugovorom sa Bogom i sa jasnom i ispravnom prirodom u pogledu njegove svrhe, držanja i čina je veza i determinacija u vjeri (*din*) i u istinskoj predanosti (*aslama*) na jedan respektabilan način. *Din* i *aslama* nalaze se u međusobnoj korelaciji u ljudskoj prirodi (ref. *fitriah*). Čovjekova svrha je da čini *ibadet* Bogu (51:56), njegova obaveza je da bude u poslušnosti (*ta'ah*) Bogu, što je u suglasju sa njegovom suštinskom prirodom (*fitriah*), koju je stvorio Bog (*q.v.* 30:30). Ali čovjek je, isto tako, "komponiran od zaborava" (*nisyan*); on se zove *insan* na temelju baš toga što je, kada je samog sebe testirao u pogledu odanosti Ugovoru, koji mu je propisao pokornost Božijim naredbama i zabranama, on zaboravio (*nasiya*) da ispuni svoju obavezu i svrhu (*q.v.* ono što se prenosi od Ibn 'Abbasa:

Innema sumije'l-insanu insanee li ennehu 'ahade ilejhi fe nesije - "Zaista je čovjek nazvan *insanom* zato što je, nakon što je sačinio Ugovor sa Allahom, dž.š., on zaboravio (*nasiye*) sa ref. na 20:115). Zaborav je uzrok čovjekove nepokornosti pa ga ova prijekorna osobina čini sklonim nepravdi (*zulm*) i neznanju (*jahl*) (33:72). Ali Bog je čovjeka opremio moćima ispravne vizije i shvatanja, istinskim okusom istine, ispravna govora i razgovora; On mu je ukazao na ono što je ispravno i ono što je loše respektirajući onaj smjer djelovanja koji on treba uzeti kako bi se natjecao u dosezanju svoje blistave sudbine (90:8-10). Izbor je ostavljen čovjeku. Štaviše, Bog ga je opremio inteligencijom kako bi razaznao ispravno od lošeg i istinu od neistine; a pošto njegova inteligencija može da ga zavede, iako je snabdjeven istinskom i odgovarajućom svojom realnom prirodom, Bog, dž.š., iz Svoje dobrote, milosti i dobrohotnosti - jer je to Njegova volja - darovat će ga Svojom Uputom (*huda*) kako bi mu ona pomogla da dosegne istinu i da se ponaša na ispravan način (*q.v.* izvrsni primjer poslanika Ibrahima - alejhi's-selam - u 6:74 - 82). Snabdjeven time, čovjek je zamišljen da bude namjesnik ili predstavnik (*khalifah*) Boga na Zemlji (2:30), i kao takvome dat mu je teški teret povjerenja (*amanah*) - amanet odgovornosti da na Zemlji vlada u skladu sa Božijom voljom, svrhom koju je On označio i Njegovim zadovoljstvom (33:72). *Amanah* podrazumijeva odgovornost da se vrši *pravda*, da se na Zemlji vlada na pravedan način; a "vladavina" se

ovdje ne odnosi samo na vladanje u društvenom i političkom smislu, niti na upravljanje prirodom u naučnom smislu, nego više od toga - na vladanje svojom *prirodom* (*tabi'ah*) u fundamentalnom, sveobuhvatnom smislu, što podrazumijeva vladanje, upravljanje, kontroliranje samog sebe i ovladavanje samim sobom. Analogno svojoj dualnoj prirodi, čovjek ima i dvije duše (*nafsan*): višu, racionalnu (*al-nafs al-natiqah*), i nižu, animalnu (*al-nafs al-hayawaniyyah*). Kada je Bog, dž.š., proklamirao istinu Svoga Gospodarenja čovjekom, On se obratio njegovoj racionalnoj duši, tako da racionalna duša *spoznaje* Boga. A da bi čovjek ispunjavao svoj Ugovor sa Bogom, dž.š., da bi konstantno bio u suglasju s njim i da bi afirmirao taj ugovor unutar samoga sebe sve dok ga ne ozakoni u svojoj praksi, u djelu (*'amal*, i.e. povezan sa *'ibadah*, pokornosti Božijem zakonu, *shari'ah*), racionalna duša mora dokazivati svoju supremaciju i primjenjivati svoju nadmoć i vladavinu nad animalnom dušom, koja je predmet njezina rada i koja mora uzvratiti svojim podvrgavanjem toj duši. Ustvari, efektivna moć i vladavina racionalne duše nad animalnom ostvaruje se u *din* - u; svijest o ovoj potčinjenosti, potpuna i dragovoljna pokornost animalne duše racionalnoj duši nije ništa drugo do *aslama* i *islam*. I *din* i *islam*, koji vode u izvrsno vjersko ponašanje (*ihsan*), mogu da se tako ostvare samo sa *slobodom* racionalne duše, slobodom koja podrazumijeva moć (*quwwah*) i sposobnost (*wus'*) da ta duša sama po sebi bude pravedna; i obrnuto, to se odnosi na ostvarivanje vladavine, upućivanja i dokazivanja racionalne nad animalnom dušom i tijelom. Moć i sposobnost racionalne duše da bude pravedna prema sebi aludira na njezinu konstantnu afirmaciju i ispunjavanje Ugovora koga je opečatio Bog, dž.š. *Pravednost* se u islamu ne odnosi na poslovne relacije između dvije ili tri osobe ili grupe; ili između jednog čovjeka i nekog drugog; ili između društva i države, ili između kralja i njegovih podanika. Čovjek islama, istinski musliman, *khalifatullah*, nije vezan društvenim ugovorom niti se on zalaže za doktrinu Društvenog ugovora. Iako živi i radi unutar granica društvenog političkog poretka i autoriteta, iako doprinosi društvenom dobru, iako se ponaša u skladu sa zakonima društvenog ugovora, i pored toga, musliman ima *individualni ugovor* na koji se odražava Ugovor njegove duše opečaćen od strane Boga, dž.š.; *sve* i

svaka pojedina duša u stvarnosti posjeduje taj ugovor. Svrha i cilj etike u islamu u konačnici je vezana za pojedinca; ono što čovjek islama čini ovdje, on to čini na način kako on vjeruje da će biti dobro zato što su Bog, dž.š., i Njegov Poslanik kazali tako, na osnovu čega on vjeruje da će njegov čin steći Božiju nagradu.⁶

Mi smo samo letimično opisali suštinske karakteristike ljudske prirode kad smo kazali da čovjek posjeduje dva para tih osobina: dušu i tijelo, racionalnu i animalnu dušu; te da je on i duhovno i fizičko biće i da posjeduje individualitet koji pripada njemu samom, ali on posjeduje i svojstva koja su odraz onih koja posjeduje njegov Stvoritelj. Mi posebno ističemo da čovjek posjeduje znanje o imenima stvari i znanje o Bogu; on ima duhovne i racionalne organe spoznaje kakvi su njegovo srce i intelekt; on ima moći za duševnu, intelektualnu i duhovnu viziju i iskustvo; on ima potencijal da prihvati uputu i mudrost; i on ima moć i kapacitet da bude pravedan prema samome sebi. Mi smo također rekli da je čovjek po svojoj prirodi zaboravno biće, zbog čega je podložan neposlušnosti, nepravdi i neznanju. U njemu se za prevlast hrvu pozitivne i negativne osobine, ali u njemu su i opečaćena sredstva spasa u istinskoj vjeri i pokornosti. Kao zbir ovog kratkog izlaganja, mi sada možemo reći da je čovjek, u svome totalitetu, *locus*, mjesto (*mahall* ili *makan*) u kome se događa *din*, i kao takav, on slični na *grad* (*madinah*), državu, kosmopolis. U svojoj istinskoj prirodi, čovjek je, kako je pokazano, stanovnik vlastitog grada, građanin vlastitog minijaturnog kraljevstva. Koncept čovjeka kao mikrokosmičkog reprezentanta (*'alam saghir*) makrokosmosa (*al-'alam al-kabir*) najvažniji je kada je riječ o znanju - koje je njegovo najviše svojstvo za djelotvorno uspostavljanje pravde prema samom sebi, njegovom biću i postojanju - te kad je riječ o organizaciji, podučavanju, usadivanju i širenju znanja u njegovom odgoju, posebno kada je riječ o univerzitetu, kao što će u nastavku ukratko biti predloženo.

PRIRODA ZNANJA

Postoji mnoštvo objašnjenja prirode znanja u islamu, više nego i u jednoj drugoj vjeri, kulturi i civilizaciji; bez sumnje, ta se činjenica ima zahvaliti nadmoćnoj poziciji i najvišoj ulozi koju je znanju,

al-'ilm-u, dao Allah, dž.š., u Kur'anu. Ova objašnjenja, bez obzira što se očigledno razlikuju u svojoj suštini, obuhvataju prirodu znanja u njegovom totalitetu. Postoji razlika između Allahova, dž.š., znanja i ljudskog znanja o Bogu, vjeri, svijetu, osjetilnim i inteligibilnim stvarima; o duhovnoj spoznaji i mudrosti. Tako je, npr., kao znanje shvaćeno ono što se odnosi na Kur'an-i kerim; objavljeni zakon (*shari'ah*); sunnet; islam; vjerovanje (*iman*); duhovnu spoznaju (*'ilm al-ladunniyy*), mudrost (*hikmah*) i gnosu (*ma'rifah*) koje se općenito tiču prosvjetljenja; umovanje; nauku (posebno *'ilm*, u množini se upotrebljava *'ulum*); odgoj. Ovaj niz izlaže se od najranijih perioda islama do sedmog stoljeća po Hidžri i uključuje radove iz egzegeze i komentara Kur'an-i kerima; komentare *hadisa* na sabrane zbirke, tzv. *Sihah*; radove imama u sudenju i pravnoj nauci i onih drugih poznatih pravnika koji su se posebno bavili tumačenjem znanja i rasuđivanjem; raznovrsni učenjaci, eksperti, mudraci i evlije, sunnije i ši'ije, napisali su brojne knjige o znanju, a brojne mu'tezilije, mutekellimuni, filozofi, sufije i alimi dali brojne komentare; gramatičari, filolozi, učenici i ljudi od pera napisali su brojne leksikone, rječnike tehničkih termina u tesavvufu, filozofiji, umjetničkim i naučnim granama (*al-funun*) te antologije i druge knjige i radove koji se tiču odgoja i lijepe književnosti, *belles-lettres*.⁷ Općenito se smatralo da znanje ne iziskuje definiciju (*hadd*);⁸ da razumijevanje koncepta koji je položen u terminu *'ilm* znači na prirodan način shvaćeno ljudsko znanje o znanju - zbog toga što je znanje jedan od najvažnijih čovjekovih atributa, nešto što je njemu uglavnom jasno tako da ga to oslobađa potrebe za objašnjenjem koje bi opisivalo njegovu specifičnu prirodu.

Također je općenito prihvaćeno da znanje može biti klasificirano na suštinske elemente tako da je njegova temeljna klasifikacija, bar što se čovjeka tiče, upotrebljiva. Sve znanje dolazi od Allaha, dž.š. Radi klasifikacije u ovom našem radu, mi ćemo reći da, na isti način kako čovjekova dualna priroda posjeduje dvije duše, tako isto postoje dvije vrste znanja: jedno koje je hrana i život duše i drugo koje je opskrba kojom se čovjek snabdijeva u svijetu kako bi mogao slijediti svoje pragmatične ciljeve.

Prvu vrstu znanja dao je Allah, dž.š., kroz Objavu, koju je poslao čovjeku, pod čim se misli

na Kur'an-i kerim. Kur'an-i kerim je upotpunjena i konačna Objava tako da je on dovoljan za čovjekovu uputu i spas; ne postoji neko drugo znanje - osim onoga koje se temelji na Kur'anu ili je okrenuto ka njemu - koje bi moglo voditi i spasiti čovjeka. Bog, međutim, nikada nije prestao da komunicira sa čovjekom i On može, iz Svoje milosti i dobrohotnosti, podariti blagodat posebnog duhovnog znanja i mudrosti Svojim izabranim robovima, Svojim "prijateljima" (i.e. *awliya'*) - u srazmjeri sa njihovim različitim stepenima *ihsan*-a (q.v. 10:62; 18:65; 31: 12; 38:20). Kur'an-i kerim jest znanje *par excellence*. Allahov Poslanik, a.s., koji je primio Objavu i čovječanstvu prenio Kur'an-i kerim nakon što mu ga je Allah, dž.š., objavio, koji je čovječanstvu prenio *to* znanje i čiji je život najbolja i savršena interpretacija Kur'ana, zbog čega je za čovječanstvo postao model identifikacije i duša istinske upute - je znanje prve vrste s obzirom na čovjekovu prirodu i poziv koji mu je Bog, dž.š., propisao. Tako je i njegov *sunnet*, njegov način interpretacije Božijeg zakona (*shari'ah*) u svakodnevnom životu i praksi, dio toga znanja. *Šerijat* je Božiji zakon položen u Kur'anu i manifestiran u riječi (*qawl*), obrazac djelovanja (*fi'l*) i prešutne saglasnosti (*taqirir*) u sunnetu koji u sebe uključuje duhovno znanje i mudrost. Na taj način, Kur'an-i kerim, sunnet, *Šerijat*, *'ilm al-ladunniyy* i hikmet (*hikmah*) suštinski su elementi prve vrste znanja. Što se tiče posljednjeg spomenutog - duhovnog znanja i mudrosti - čovjek ga može dokučiti samo svojim dobrim djelima i pobožnošću, svojim služenjem Allahu, dž.š., (*'ibadat*) koje, u zavisnosti od Božije milosti i čovjekove latentne duhovne moći i kapaciteta koje je Allah, dž.š., stvorio da bi čovjek mogao primiti to znanje, čovjek prima direktnim uvidom ili duhovnom slašću (*dhawq*) i otkrivanjem svojih duhovnih vizija (*hashf*). Ovo znanje pripada njemu samom ili njegovoj duši, i takvo znanje (*ma'rifah*) - kada se iskusi istinskim slijedenjem *Šerijata* - daje uvid u znanje od Boga, te je zbog toga ovo najviša vrsta znanja. Mi ovdje mislimo na znanje na nivou *ihsan*-a, do koga se dolazi ibadetom, ili radije, znanje koje postane isto što i *ma'rifah* (q.v. 51:56 sa referencom na *li ya'budun*, što, prema Ibn 'Abbasovoj interpretaciji, znači: *li ya'rifun*).⁹ Pošto takvo znanje, u krajnjem, zavisi od Božije milosti i pošto ono za sobom povlači dobročinstva i ibadet kao *preduvjete koji omogućuju njegovu postizanje*, slijedi da je nužno

prihvatanje ovih preduvjeta da bi se moglo primiti ovo znanje; ovo uključuje znanje o suštinama islama (*islam - iman - ihsan*), njihovim principima (*arkan*), njihovom smislu i svrsi te ispravno razumijevanje i primjenu u svakodnevnicima i praksi: svaki musliman mora imati znanje o ovim preduvjetima; mora razumijevati temeljne suštine islama, jedinstvo Boga, Njegovu suštinu i svojstva (*tawhid*); mora imati znanje o Kur'an-i kerimu i Muhammedu, a.s., o njegovu životu i sunnetu kao što mora prakticirati znanje utemeljeno na djelima i ibadetu, i svaki čovjek islama koji uđe bar u početni djelokrug prve vrste znanja već je stao na Pravi put, koji vodi Allahu, dž.š. Njegov daljnji napredak na putu najviših vrlina (*ihsan*) zavisit će od njegova vlastitog znanja, njegove intuitivne i spekulativne moći i kapaciteta te primjene i iskrenog ostvarivanja svrhe koju mu je propisao Allah, dž.š.

Druga vrsta znanja odnosi se na znanje o prirodnim naukama (*'ulum*); ovo znanje se postiže kroz iskustvo, promatranje i istraživanje; ono je diskurzivno i deduktivno, tj. izvodi se na osnovu zaključaka ili sudova, i odnosi se na predmete praktične vrijednosti. Prvu vrstu znanja čovjek je dobio od Allaha, dž.š., direktno preko Objave, a drugu vrstu znanja stječe spekulacijom i racionalnim naporom kroz istraživanje utemeljeno na njegovom iskustvu senzibilnog i inteligibilnog. Prva vrsta odnosi se na znanje o objektivnim istinama neophodnim za našu uputu, a druga vrsta na znanje o osjetilnim i inteligibilnim podacima stečenim (*hasbi*) za našu upotrebu i razumijevanje. Iz aspekta pogleda na čovjeka, obje vrste znanja moraju biti stjecane kroza svjesno *djelovanje* (*'amal*), jer nema korisnog znanja bez djela kojim je rezultirano kao što nema ni hvalevrijednog djela bez znanja.

Prva vrsta znanja otkriva misterij Bića i Egzistencije i objavljuje istinski odnos između čovjeka i njegova Stvoritelja - pa pošto se takvo znanje veže za konačnu svrhu radi koje čovjek spoznaje, slijedi da takvo znanje o preduvjetima postaje bazični i esencijalni temelj za znanje druge vrste. Ovo posljednje znanje, samo, ukoliko nije vođeno prvom vrstom znanja, ne može istinski voditi čovjeka kroz njegov život već ga može samo zbunjivati i zaplitati u labirintu koji nema kraja lišavajući ga svrhe radi koje je tražio to znanje.

Mi također primjećujemo da postoji ograničenje za čovjeka u prvom i najvišem znanju, ali da

nema ograničenja u pribavljanju one druge vrste znanja, tako da je uvijek realna mogućnost da se stalno napreduje potaknut intelektualnom varkom i samoobmanom koje nastaju u konstantnoj sumnji i znatiželji. Pojedinaac mora ograničiti svoju potragu za znanjem druge vrste radi praktičnih potreba i tu potragu prilagoditi svojoj prirodi i kapacitetu - samo tako će obje vrste znanja i samog sebe postaviti na pravo mjesto u odnosu sa samim sobom i samo tako će moći održavati uvjet da bude pravedan. Zbog ovog razloga, u skladu sa dosizanjem pravde kao krajnjeg cilja, islam je napravio razliku u traženju ovih dviju vrsta znanja učinivši da, u traženju znanja, postizanje preduvjeta bude prva obaveza svakog muslimana (*fard 'ayn*), a postizanje druge vrste znanja da bude obaveza samo nekih muslimana (*fard kifayah*); ova druga obaveza može biti prenesena prvoj kategoriji ljudi u slučaju da oni za sebe misle da im je određena dužnost da traže ovu vrstu znanja za svoje samousavršavanje. Podjela obaveze traženja znanja u dvije kategorije je već sama po sebi jedna procedura u vršenju pravde prema znanju i prema onome ko traži znanje - zato što je *svakoliko* znanje o preduvjetima prvog znanja dobro za čovjeka, dok, s druge strane, *nije svako* znanje druge vrste dobro za njega; za čovjeka koji traži drugu vrstu znanja, s pomoću kojeg on može ponijeti velik utjecaj u određivanju svoje sekularne uloge i pozicije kao građanin, nije nužno da bude *dobar*. Koncept "dobrog čovjeka" u islamu ne označava samo da on bude "dobar" kako se to shvata u općem društvenom smislu, nego on mora prije svega biti dobar za samog sebe i ne smije biti nepravedan na način kako smo upravo objasnili, jer ako je nepravedan prema sebi, kako će biti pravedan prema drugima?

Tako vidimo da, prema islamu, a) znanje uključuje vjeru i vjerovanje (*iman*) i b) svrha traženja znanja je da se usadi dobrota ili pravda u čovjeka kao čovjeka i samog pojedinca, a ne u čovjeka kao građanina ili kao integralnog dijela društva: to je vrijednost čovjeka kao stvarnog čovjeka, kao stanovnika njegova vlastitog grada, kao građanina u njegovom vlastitom mikrokosmičkom kraljevstvu, kao duše - što naglašavamo - prije nego njegova vrijednost kao fizičkog entiteta ograničenog u međama pragmatičnog ili utilitarnog smisla njegove koristi za državu, društvo i svijet.

Kao filozofijsku podlogu svrhe i ciljeva obrazovanja, postavljanja integralne srži znanja u obrazovni sistem, čini mi se važnim ponovo istaći suštinsku karakteristiku islamske vizije Stvarnosti.¹⁰ Na isti način kako je islamska vizija Stvarnosti usredsređena na Postojanje, tako se isto na to Postojanje u islamu gleda kao na hijerarhiju mudrosti; to je potvrda i raspoznavanje različitih hijerarhija (*maratib*) u skladu sa postojanjem, egzistencijom i znanjem kao i popratno djelovanje u skladu sa tom potvrdom i raspoznavanjem. Mi smo ranije rekli da je svrha traženja znanja u islamu usadivanje dobrote ili pravde u čovjeka kao čovjeka i individualno biće. Međutim cilj obrazovanja u islamu je proizvesti dobrog čovjeka. Šta se misli pod "dobar" u našem konceptu "dobrog čovjeka"? Fundamentalni element koji je sastavni dio islamskog koncepta obrazovanja je usadivanje edeba (*adab*) zato što edeb u najširem smislu ovdje označava sveobuhvatni duhovni i materijalni život čovjeka koji usaduje vrlinu dobra, vrlinu kojoj se teži. Preciznije rečeno, *odgoj* je ono što je Poslanik, a.s., mislio pod edebom kad je rekao:

"Moj Gospodar me odgojio (*addabani Rabbi*), i učinio moj odgoj (*ta'dib*) najljepšim!"

Odgoj je usadivanje edeba u čovjeka; to je *ta'dib*.¹¹ Tako je *adab*, precizno rečeno, ono što se odnosi samo na čovjeka kako bi on postao uspješan i dobar u životu na ovom i na onom svijetu. Definicija odgoja te njegov cilj i svrha već su, ustvari, sadržani u kratkom izlaganju koncepta *adaba*, kao što je i ovdje učinjeno.

Nastavit će se.

Preveo s engleskog
Džemaludin LATIĆ

Napomena:

U prošlom broju našeg časopisa umjesto ovog teksta prof. Attasa greškom je objavljen tekst *SAV-REMENI ZAPADNOKRŠĆANSKI BEKGRAUND*, koji je također objavljen u *GLASNIKU* Rijaseta IZ. Izvinjavamo se prevodiocu i čitaocima.

REDAKCIJA

m